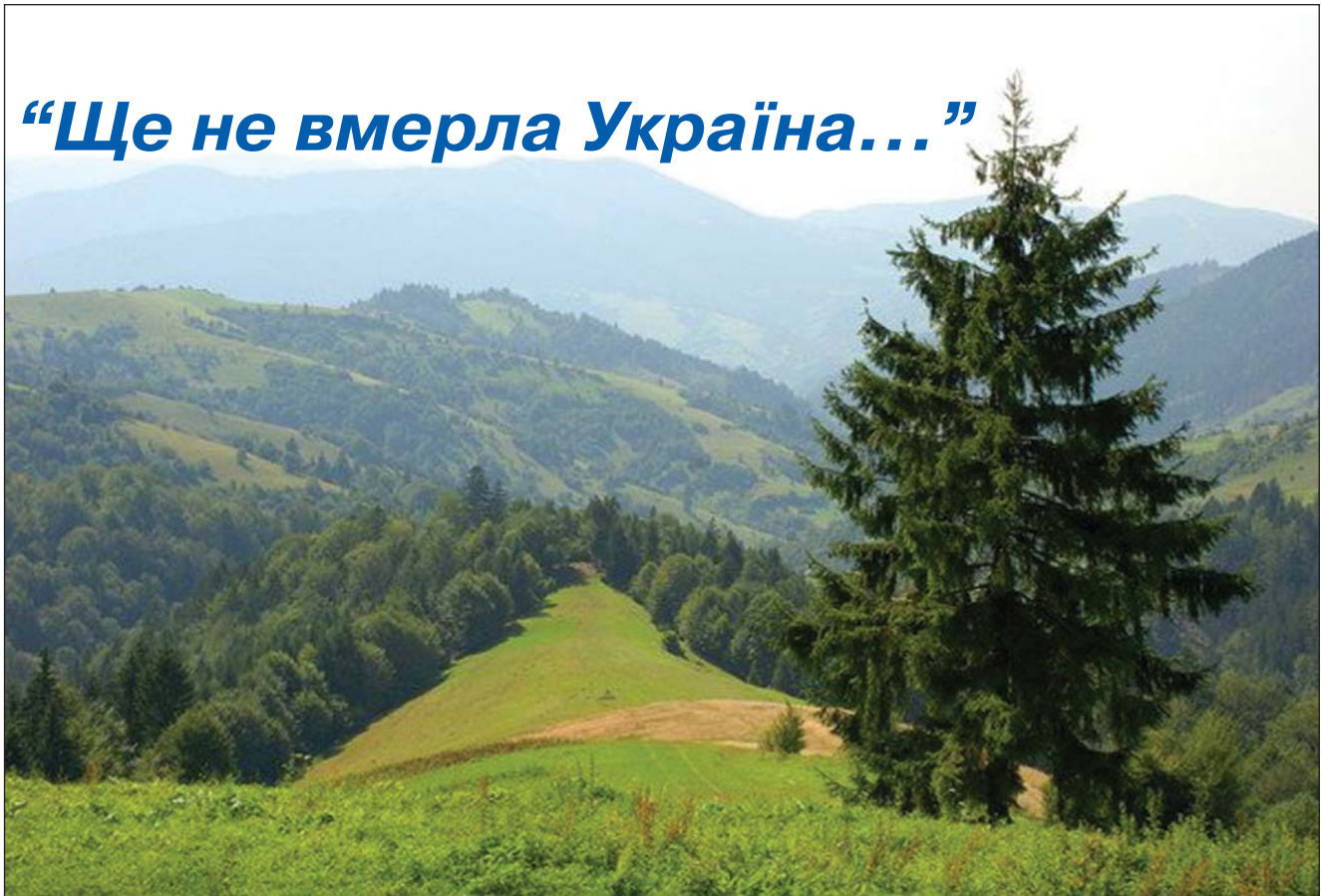

“Ще не вмерла Україна...”

Октавіан Ксенжек

доктор хім. наук,
професор
Українського державного
хіміко-технологічного
університету,
м. Дніпропетровськ

**Продовження. Початок статті
читайте в “Світогляді”, № 3, 2008.*

*Статтю в повному обсязі надруковано
в журналі “Універсум” (№11-12, 2007 р.
та в перших числах журналу за 2008 р.).*

Спроба діагнозу

Загальний стан організму, що зветься Україною, доводиться характеризувати як важкий і нестійкий. Було б помилкою намагатися подати справу так, що в цілому “усе на краще в цьому найкращому зі світів”, але, мовляв, є недоліки в окремих сферах життя держави, а далі навести їхній перелік. Такий перелік, однак, містив би, фактично, всі сфери без винятку, тому що жодна не функціонує задовільно. Насправді має місце загальне глибоке ураження організму, що виявляється безліччю різноманітних симптомів. Основна причина полягає в тому, що нинішня Україна не стала ще, по суті, повноцінною державою. Вона має всі формальні атрибути держави: територію з більш-менш визначеними межами, конституцію, армію, власну грошову одиницю, демократично обраного президента, уряд, законодавчі збори і т.ін. Набір атрибутів цілком достатній для формального міжнародного визнання. І разом з тим Україна все ж таки залишається всього лише макетом, “конструкцією”, що тільки імітує державний організм, а не самим організмом. Для того, щоб стати повноцінною державою, Україні не вистачає сутностей, на перший погляд ефемерних, нематеріальних, але насправді абсолютно необхідних.

Україні не вистачає для цього “душі” — у неї немає ясної загальнодержавної національної ідеї, що поєднувала би більшість громадян незалежно від їхньої етнічної належності, у неї немає чітко позначеної довгострокової мети, у неї немає власної стратегії. Усе це, взагалі кажучи, не дуже дивно, враховуючи відсутність у нас власного історичного досвіду державності й “вегетативний” спосіб нашого “народження”.

Всі ми доволі наївно вважаємо, нібито 17 років тому ми якось так досить спокійно перевели стрілку своєї історії із соціалістичного шляху на капіталістичний. Насправді цього не відбулося. Стати справді нормальною капіталістичною країною ми не зуміли, а перетворилися на унікальний бізнесовий полігон — отаку еkleктику “в капіталістичному стилі”, скомпоновану з уламків так і недобудованого радянського соціалізму.

Необхідно абсолютно чітко розрізнити два поняття — капіталізм і бізнес. Капіталізм — це певна економічна система держави. Бізнес — це діяльність людей, спрямована на одержання персональних доходів. У капіталістичних країнах бізнес використовується державою як основний інструмент функціонування економіки. Держава в таких країнах надає всебіч-

не сприяння бізнесу, але тільки доти і лише в тій мірі, поки діяльність бізнесу є корисною для держави як системи вищого рівня. Інверсія цього співвідношення, тобто перетворення держави в сервісний інструмент бізнесу, веде до фатальних для держави наслідків. В Україні, проте, саме така інверсія і відбувається. Власне, вже відбулася. Бізнес, а точніше так званий “великий бізнес”, все більше бере під свій контроль важелі державної влади і використовує їх у своїх цілях. Катастрофічні наслідки цього ми явно відчуваємо у всіх без винятку сферах життя країни, не тільки в економіці й політиці, але й у демографії, культурі, освіті, науці тощо. Слід особливо підкреслити, що проти-природна інверсія ролей держави і бізнесу нищить не тільки державу, але й бізнес.

Відповідно до фундаментальних законів розвитку складних динамічних систем, така ситуація, коли підсистема починає надмірно впливати на систему вищого рівня, частиною якої вона сама є, призводить до хиткості, що загрожує існуванню системи в цілому. В нашому випадку саме система вищого рівня — держава як така, зі своєю економічною стратегією, зовнішньою і внутрішньою політикою, постійно демонструє неприпустиму залежність від своєї підсистеми.

Втім, нічого дивного в цьому немає, оскільки влада в Україні і “великий бізнес” тісно сплетені між собою спільними корисливими інтересами на персональному рівні. Слід особливо підкреслити, що разом з “великим”, значною мірою тіншовим бізнесом, який сформувався шляхом привласнення матеріальної бази радянської важкої промисловості, в Україні самостійно, хоча й з чималими труднощами, пробивається і “нормальний”, творчий в своїй основі бізнес, існування якого тільки й дає надію на можливість змін на краще.

Між “великим бізнесом”, що одержує свої доходи, насамперед, за рахунок експорту багатотоннажної грубої продукції, і “нормальним” бізнесом, що працює переважно на внутрішній ринок, є принципова відмінність. Перший об'єктивно зацікавлений у збереженні достатньо низького рівня життя в країні, тому що саме величезна — в 20-30 разів — різниця в оплаті праці в Україні й у розвинених країнах дозволяє йому зберігати конкурентоспроможність своєї продукції на зовнішньому ринку. Навпаки, другий, тобто “нормальний”, креативний бізнес, безпосередньо зацікавлений у постійному підвищенні купівельної спроможності громадян, оскільки йому потрібні достатньо забезпечені споживачі його продукції.

Феодалізм у капіталістичних шатах

Проіснувавши півтора десятка років у самостійній державі, природно спробувати зрозуміти, а яким є, власне, соціальний лад нашої країни. Загальноприйнято, начебто до 1991 року ми жили при соціалістичному ладі, а зараз у нас капіталізм, але насправді й те й інше неправильне. Те, що в Радянському Союзі вважали соціалізмом, насправді було унікальним гібридом гіпертрофованої важкої, орієнтованої насамперед на військові цілі промисловості, та соціальної системи, яка багато в чому відтворювала основні риси соціальної системи давнього Єгипту.

Події 17-тилітньої давнини, трактовані нерідко як “демократична революція”, насправді були всього лише переворотом, підготовленим і зробленим другим ешелonom правлячого класу радянського “безкласового” суспільства — його партійно-господарською номенклатурою. Метою перевороту було перетворення держчиновників, які керували від імені партії всім господарством величезної країни, у власників усього, що тільки в ній було цінного. Безпрецедентна за масштабами кампанія тотального пограбування країни була проведена при активному використанні демократичних і антикомуністичних гасел. Вважалося, що в такий спосіб соціалізм в Радянському Союзі перетворюється на капіталізм.

Те, що сформувалося в Україні на сьогодні, важко визначити в прийнятих термінах. Це якась химера, що поєднує риси феодалізму, капіталізму та релікти радянського, індустріально-староєгипетського соціалізму. Феодальна компонента представлена в цій химері дуже вузьким колом неймовірно багатих “власників”, які стали такими в результаті привласнення цілих галузей промисловості, наприклад, металургії. Епоха капіталізму настала набагато пізніше. В розвинених країнах світу капіталісти — це творчий шар суспільства, що створив своєю активною діяльністю багатство своїх країн. На відміну від капіталістів, наші “ефективні власники” нічого корисного, по великому рахунку, ще не створили. Вони всього лише заволоділи ос-

новними багатствами та ресурсами країни. Зараз українські “феодалі” епохи капіталізму впритул підійшли до завершального етапу своїх планів — оволодінню всією повнотою державної влади в Україні. І просуваються цим шляхом дуже успішно. А соціальний лад, який формується в країні, є всі підстави визначити, як “неофеодалізм” або “феодалізм у капіталістичних шатах”.

Інша категорія нашого суспільства — “звичайні” сучасні капіталісти, які доклали значних зусиль до створення потужностей виробництва продукції, що потрібна населенню і має споживача. На відміну від “феодалістів” вони природно зацікавлені в постійному підвищенні доходів і купівельної спроможності широких верств населення. Скажімо, дуже важливою сферою, в якій наші “звичайні” капіталісти продемонстрували свою ефективність, є виробництво й торгівля продуктами харчування. Без усякого шуму, без пільг і дотацій з бюджету (які рясно текли в кишені “феодалістів”), капіталісти протягом кількох років розв'язали проблему, що її комуністи ніяк не могли вирішити за всі роки свого панування — проблему забезпечення населення продуктами харчування.

На жаль, *атмосфера для існування та розвитку в нашій країні нормального, креативного капіталізму вкрай несприятлива*. Дуже важливо спеціально підкреслити, що неофеодалізм (як би не виряджався він у капіталістичні шати) і власне капіталізм у сучасному розумінні несумісні. Вони в принципі не можуть тривало співіснувати в одній державі. Зрештою країна піде або одним, або іншим шляхом. Єлейні розмови про зворушливе єднання, так само як і Універсали під будь-яким порядковим номером — це стратегія, згубна для України. Хто не вірить, нехай прочитає Леніна. Багато для кого він і сьогодні авторитет, і треба визнати, у таких речах він справді розбирався. До речі, “феодалістська” сторона напевно знає і враховує його наставлення. І при першій нагоді застосує без щонайменших сумнівів.

Окупація або панування

Сімнадцять років тому комуністична номенклатура другого рівня вчинила велику справу. Вона скинула верхівку партії, чиїм творінням сама була, і значною мірою звільнила від її ідеологічного тиску народи радянської імперії. Хвала переможцям, але тільки не треба мати ані найменших ілюзій, ніби все це було вчинено заради народу. Звичайно ж ні, зовсім не заради народу, але, безперечно, за допомогою народу. Адже народ просто необхідний для здійснення подібних маніпуляцій — саме він їх легітимізує.

За давніх часів існував такий звичай — завойоване місто віддавали на три дні переможцеві на розграбування. В Україні в 1991 році фактичним переможцем виявилася партноменклатура. Вона й одержала країну на розграбування. Але не на три дні й навіть не на три роки. Народ задовольнився декількома символічними діями, зрадів незалежності, що впала з небес, і власноруч віддав свою країну, свою долю, своє майбутнє і майбутнє своїх дітей у руки тих самих “переможців”, які керували ним і раніше. Треба визнати, що в цей критичний момент народ, як, втім, і його “еліта”, виявив себе не найкращим чином — пасивним, недалекоглядним, безвідповідальним, тож і нарікати йому

за наслідки нема на кого, окрім як на себе. Виявилося, що у нього, у народу, по суті, і немає особливих претензій до колишніх володарів, і немає на них імунітету. Навпаки, значна частина народу продовжує саме їм довіряти і донині. Ну а те, що була колись деукраїнізація, був голодомор, були репресії — ну і що? Чи варто згадувати? Це ж було через відсутність імунітету, відсутність історичної пам'яті, ми й “маємо те, що маємо”.

“Переможці”, що одержали країну в своє практично монопольне розпорядження, почали облаштовувати її під себе. Їхнє панування, в принципі, можна розглядати як окупацію. Нинішні “окупанти” прийшли до нас із нашого ж нещодавнього минулого — із країни й системи, що не дуже давно тут панувала, а зараз начебто відійшла у вічність. Оскільки реакції відторгнення на їхню присутність із боку народу не виникло, вони перестали почувати себе окупантами, а навпаки, стали почувати себе господарями, навіть елітою, оскільки встигли прибрати до рук майже всі багатства та ресурси країни, які, взагалі-то (треба було б це завжди пам'ятати), належали всьому її народу.

Стратегія

За 17 років незалежності Україна стратегії свого самостійного розвитку так і не виробила. Навіть “української національної ідеї”, що могла б послужити засадою для вироблення такої стратегії, сформулювати не вдалося. Тема, спочатку жваво обговорювана, поступово перестала бути актуальною й зникла зі сторінок преси.

У політичній риториці широко використовують слова-символи. Від систематичного повторення вони стають звичними і впливають на слухачів (читачів, виборців, обивателів) вже не на рівні розуму, а рефлекторно, як умовний подразник у класичних дослідах фізіолога *Івана Павлова*. До цієї категорії належить, зокрема, і слово “партнер” разом зі всіма його похідними. Вважається, що тут усе зрозуміло і не підлягає сумніву, партнерство — це завжди добре. А чи насправді так? Зробимо спробу розібратися трохи глибше.

Коли два боксери важкої ваги обмінюються на рингу “нищівними” ударами, вони, проте, зовсім не є ворогами. Після закінчення бою, коли той, що програв, вийде з нокауту, вони потиснуть один одному руки. Вони — партнери. Вони взагалі не можуть існувати один без одного (у межах свого виду спорту та своєї вагової категорії.). Боксер “ваги пір'я” і важкоатлет уже не партнери. Можливо, останньому буде неважко повалити першого одним ударом, але шанси така перемога йому не принесе.

“Мораль” із наведеного прикладу впливає вкрай важлива: партнерами можуть бути тільки суб'єкти одного типу, однієї категорії і більш-менш однієї “ваги”. Скажімо, торгово-промислові компанії різних країн можуть мати між собою партнерські відносини в сфері своєї діяльності. Сукупність цих економічних зв'язків у масштабах країни й розглядають звичайно як торгове партнерство між країнами. Жодного політичного змісту в цей термін, як правило, не вкладають. Наприклад, основні торгові партнери Німеччини — Франція, Нідерланди, Великобританія, США, Італія та низка інших країн. З кожною з них Німеччина обмінюється експортно-імпортними потоками потужністю від декількох мільярдів до декількох десятків мільярдів доларів на рік. Президенти й уряди в цю діяльність особливо не втручаються, і все йде досить спокійно на загальну користь учасників.

Зовсім не так йдуть справи в Україні з Росією. Перш за все, потоки обміну дуже несиметричні — імпорт з Росії приблизно удвічі перевищує експорт до Росії. Це відразу ж переводить “партнерські відносини” зі сфери економіки в сферу політики. За дефіцит експортно-імпортного балансу доводиться розраховуватися політичними поступками і державним надбанням. А також гідністю. Робиться це вже на рівні президентських переговорів за зачиненими дверима. Не слід думати, однак, що складнощі партнерських відносин з Росією виникають саме з експортно-імпортного дисбалансу. Насправді торговий дисбаланс є лише наслідком, а причина тут інша й абсолютного принципова.

Справді партнерських, рівноправних відносин в Україні з Росією взагалі бути не може, оскільки це держави різної категорії. Україна — це національна держава, або принаймні вона начебто претендує на те, щоб стати такою, а Росія — це імперія — пряма спадкоємиця царської, а потім радянської імперії. Те, що вона іменує себе якимось інакше, суті не міняє. Україна перебуває в дуже важкій і — до того ж надто запізнілій в історичному плані стадії становлення. Вона намагається зміцнитися як незалежна держава і робить це вкрай невпевнено, невміло та суперечливо. Росія, навпаки, прагне продовжити своє існування саме як імперії. Цілком природно, що прагнення цих двох країн не просто різні, але багато в чому абсолютно протилежні. У них різний менталітет, різні уявлення про історію, різні очікування й плани на майбутнє. Навіть саме слово “партнер” вони розуміють зовсім по-різному. Україна, заплющивши очі на реальність, мріє бачити в Росії рівноправного торгового партнера; Росія бачить в Україні об'єкт постійного економічного, політичного й ідеологічного тиску, що має кінцевою метою повернення її в лоно імперії. За марність солодких мрій про те, як агнець і лев ляжуть поруч як рівноправні партнери, досить переконливо говорить досвід півтора десятиліття нашої неспільної з Росією історії. Ця об'єктивна реальність стала настільки очевидною, що вжиток було введено трохи модифіковану дефініцію: “стратегічне партнерство”. Здавалося б, невелике уточнення, але воно надзвичайно багатозначне.

Що ж таке “стратегічне партнерство”? Спробуємо розібратися зі змістом цього поняття на якому-небудь порів-

няно простому прикладі, що не має такого емоційного навантаження, як приклади зі сфери політики. Звернемося ще раз до картинки з життя африканської савани, наприклад, коли лев накидається на антилопу і вбиває її. Чи означає цей кривавий акт, що лев знищує свого ворога? Зовсім ні. Антилопа не ворог леву, й лев зовсім не ворог антилопі. Навпаки, вони стратегічні партнери. Вони співучасники стратегічної гри природи, спрямованої на підтримку усталеності біосфери. Якщо леви раптом всі поголовно “напоумляться”, перейдуть на вегетаріанську їжу й дадуть антилопам спокій, останні непомірно розплодяться, зжеруть всю траву й загинуть від голоду. Стратегія природи в тім і полягає, щоб не допускати такого розвитку подій. (Заради справедливості зауважимо, що люди щодня вбивають у тисячі разів більше жуйних тварин — своїх “стратегічних партнерів” з існування на Землі, ніж леви за цілий рік. З тією ж метою — щоб з’їсти, але більш технологічно. І дітям по телевізору цю технологію не показують). Партнерство в найпростішому значенні цього слова — без визначення “стратегічне” — це взаємодія рівноправних. А стратегічне партнерство допускає одне з двох — або наявність єдиної стратегії в обох партнерів, або підпорядкування дій одного з них стратегічним цілям іншого. У першому випадку втрачає всякий сенс саме партнерство як таке: навіщо, власне, гратися в стратегічне партнерство, якщо можна повністю злитися в екстазі братнього єднання? В другому випадку необхідно принаймні уточнити, на реалізацію чиєї стратегії орієнтоване це стратегічне партнерство. Якщо мати на увазі цілком конкретну пару країн Україна - Росія, то абсолютно ясно, що може йтися тільки про реалізацію саме російської стратегії. Вже з тієї простої причини, що Україна своєї стратегії взагалі не має і ніколи не мала. Як не неприємно громадянинові України визнавати таке становище, але, на жаль, не визнавати його — значить бути необ’єктивним, тобто поводитися суто по-українськи — вбачати причину своїх бід у підступах недругів, а не у власнім блаженнім “марнодумстві” та безвідповідальності за своє життя.

На це можуть заперечити, звичайно, що Україна створила свою оригінальну, ніде досі не бачену “багатовекторну стратегію”. Це, справді, новація, але жодним чином не стратегія розвитку незалежної держави. Це всього лише спосіб дезорієнтації нації й руйнування її менталітету. Треба визнати, спосіб виявився вельми ефективним, але аж ніяк не на користь Україні. Він призвів націю до стану роздвоєності, схизми, національної “шизофренії”.

Під час останніх президентських виборів це виявилось більш ніж наочно. “Багатовекторна стратегія” не тільки пригнітила прагнення народу України до самостійності, але й створила украї несприятливе уявлення про нашу країну в зовнішньому світі. Справді, як можна поважати країну, що не має власного обличчя, але раз у раз змінює одну маску на іншу. Нерідко, як виправдання або як довід на користь “багатовекторності”, можна почути стогони на кшталт “Захід (або Європа) нас не любить”. А таких ніколи й ніде не люблять — їх використовують. Не тільки в Європі,

але й у Росії. Після “Помаранчевої революції” виникла надія, що з такою, по суті — непристойною поведінкою, що викликає почуття сорому за свою країну, покінчено. На жаль, незабаром настало протверезіння: найвище керівництво, що визначає стратегію країни, точніше те, що воно стратегією називає, дало чіткий сигнал, що від “стратегії” флюгера попередньої епохи воно зовсім не відмовляється.

Не маючи власної стратегії, Україна всі роки незалежності діяла, в основному, за принципом “*як би зробити все по-новому, щоб залишилося все по-старому*”. Нехитра ідея “збереження” була, та по суті й залишається домінуючою: зберегти кадри, зберегти різні “досягнення” радянської епохи, зберегти зв’язки і т. ін. Зберегли, здебільшого, кадри — одержали корупцію небаченого розмаху, зберегли економічні зв’язки — отримали енергетичний “зашморг”, зберегли “стратегічні” галузі промисловості — відкотилися на непристойно низькі позиції за рівнем економічного розвитку тощо. Все це природно. Стратегія збереження — дуже погана стратегія для держави, що претендує на самостійний розвиток. Це взагалі не своя, а чужа стратегія.

Свіжим прикладом, що демонструє наше повне нерозуміння того, що таке стратегія, є гасло про “економізацію” зовнішньої політики країни. Важко винайти щось абсурдніше. Економіка — це завжди тактика. Зовнішня політика — це завжди стратегія або, в усякому разі, вона повинна бути саме стратегією. Зовнішня політика може використовувати економічні чинники для реалізації стратегії. Подивіться на Росію й побачите, як це робиться. Але “економізувати” зовнішню політику країни, зводячи її до рівня тактики, і ставити її в залежність від чийось сьогохвилинних економічних інтересів — це вже на межі зради. Між іншим, виражена нездатність до стратегічного мислення, здавна і донині притаманна правителям країни, чудово поєднується з не менш чітко вираженою схильністю до віроломства. Перелік зрад, які числяться на совісті політичних діячів України минулих століть дуже довгий, а що стосується подій і прикладів останнього часу, то факти зради стали, можна сказати, звичною нормою політичного життя. Якщо існує загальна стратегія, що координує прагнення людей в єдиному загальному напрямі, то ймовірність здійснення кимось кроків, що йдуть врозріз з нею, невелика; і навпаки, за відсутності стратегії природно торжествує хаос різноспрямованих, заздалегідь непередбачених дій. Їх і розглядає оточення як зраду.

І знову перед нами одвічне “Що робити?”. Становище української нації, що опинилася в критичній ситуації, можливо, і не таке вже безнадійне, оскільки має ще великий ресурс у її традиції та різноманітності.

Це вселяє певну надію, але за умови, що нація докладе величезних, зовсім незвичних для неї зусиль, щоб нарешті навчитися чітко розуміти справжній і навіть прихований сенс усього того, що робиться в її країні, і діяти відповідно. Ми не можемо знати напевно, чи маємо ми на це хоча б ще якийсь час у запасі, чи вже підійшли до останньої межі, відкіля немає повернення.